DOI: [10.32702/2307-2156-2020.9.50](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.9.50)

УДК 330.14

*О. С. Нагорічна,
к. пед. н., старший науковий співробітник, заступник директора Науково-дослідного
інституту фіскальної політики з наукової роботи – начальник Науково-дослідного центру
митної справи, Університет державної фіскальної служби України
ORCID ID: 0000-0002-1161-4409*

СУТНІСТЬ ТА ІНДИКАТОРИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИСТЕНТНОГО СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ДЕРЖМИТСЛУЖБИ

*О. Nagorichna
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, SRF, Deputy Director of RI of Fiscal Policy on
Scientific Work – Head of SRC CA, University of the State Fiscal Service of Ukraine*

ESSENCE AND INDICATORS OF FORMATION OF RESISTANT SOCIAL CAPITAL OF STATE CUSTOMS SERVICE

Мета статті полягає у визначенні сутності, особливостей та індикаторів формування резистентного соціального капіталу Державної митної служби України.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі методи: індукції та дедукції, теоретичного узагальнення, абстрагування, діалектичного пізнання – при вивченні наукових джерел та дослідженні теоретичних аспектів формування резистентного соціального капіталу в Державній митній службі України, зокрема трактуванні сутності дефініції «резистентність» вітчизняними науковцями, трактуванні поняття «індикатори формування резистентного соціального капіталу»; абстрактно-логічний – для узагальнення теоретичних положень, формування висновків та пропозицій з теми дослідження.

Результати дослідження. Акумуляовано та проведено аналіз основних підходів до трактування категорії «резистентність». Визначено спільні та відмінні риси між запропонованими тлумаченнями та особливості використання цієї категорії у різних сферах дослідження. Визначено особливості резистентного соціального капіталу Державної митної служби України та передумови його формування. Визначено сутність та специфіку індикаторів формування резистентного соціального капіталу. Розкрито основні міжнародні підходи до оцінювання соціального капіталу. Актуалізовано необхідність оцінювання резистентного соціального капіталу Державної митної служби України та визначено основні індикатори оцінювання й вимоги до них.

Наукова новизна результатів дослідження. Набуло подальшого розвитку дослідження теоретичних аспектів формування соціального капіталу, зокрема наведено авторське визначення сутності категорії «резистентного соціального капіталу Державної митної служби України», критерії його сформованості, визначено індикатори його оцінювання відповідно до основних складових та окреслено особливості формування цих індикаторів.

Практична значущість результатів дослідження. Основні положення даного дослідження можуть бути використані в процесі напрацювання пропозицій щодо формування моделі розвитку соціального капіталу в Державній митній службі України.

The purpose of the article is to determine the essence, features and indicators of the formation of resistant social capital of the State Customs Service of Ukraine.

Research methodology. To achieve this goal, the following methods were used: induction and deduction, theoretical generalization, abstraction, dialectical cognition - in the study of scientific sources and research of theoretical aspects of the formation of resistant social capital in the State Customs Service of Ukraine, including the interpretation of the "Indicators of the formation of resistant social capital"; abstract-logical - to generalize theoretical positions, to form conclusions and proposals on the research topic.

Research results. The analysis of the main approaches to the interpretation of the category "resistance" is accumulated and analyzed. The common and distinctive features between the proposed interpretations and the peculiarities of the use of this category in different areas of research are identified. Peculiarities of resistant social capital of the State Customs Service of Ukraine and preconditions of its formation are determined. The essence and specifics of indicators of formation of resistant social capital are determined. The main international approaches to the assessment of social capital are revealed. The necessity of valuation of the resistant social capital of the State Customs Service of Ukraine is actualized and the main valuation indicators and requirements to them are determined.

Scientific novelty of research results. The study of theoretical aspects of social capital formation has been further developed, in particular, the author's definition of the essence of the category "resistant social capital of the State Customs Service of Ukraine", criteria for its formation, indicators of its evaluation in accordance with the main components and features of these indicators.

The practical significance of the research results. The main provisions of this study can be used in the process of developing proposals for the formation of a model of social capital development in the State Customs Service of Ukraine.

Ключові слова: соціальний капітал, резистентний соціальний капітал, інституційна складова резистентного соціального капіталу, когнітивна складова резистентного соціального капіталу, індикатори формування резистентного соціального капіталу.

Key words: social capital, resistant social capital, institutional component of resistant social capital, cognitive component of resistant social capital, indicators of formation of resistant social capital.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На етапі трансформації багатьох сфер суспільного життя для України особливої важливості та нагальності набуває питання активізації застосування такого ресурсу соціально-економічного зростання як соціальний капітал. Саме він, ґрунтуючись на системі міжособистісних відносин, довірі та співпраці між індивідами виступає тим нематеріальним активом, що сприяє зниженню транзакційних витрат та підвищенню ефективності використання матеріальних ресурсів.

На сьогодні, тема соціального капіталу для України хоча і є відносно новою, проте дуже гострою, оскільки саме соціальний капітал є одним із показників сформованості суспільства, що безпосередньо виражається через ефективність функціонування громадянських інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальний капітал та особливості його формування, розвитку і нагромадження дослідженні у працях багатьох вчених, серед яких варто відмітити напрацювання Бурд'є П., Коулмана Дж., Фукуями Ф., Патнема П., Колота А., Грішнкової О., Буркинського Б. та ін. Проте, незважаючи на наявність досліджень у даному напрямі додаткового вивчення потребують питання, що стосуються резистентності соціального капіталу, яка на сьогодні виступає запорукою розвитку та ефективного використання соціального капіталу. У контексті цього актуалізується питання формування резистентного соціального капіталу Держмитслужби, на яку покладено ключові державні функції.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні сутності, особливостей та індикаторів формування резистентного соціального капіталу Державної митної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз використання поняття «резистентний» (від лат. *resistentia*) свідчить про те, що більшою мірою його зміст розкривається у медичній галузі і має як позитивне – стійкість імунітету, так і негативне значення, зокрема, проблеми виникнення резистентності мікробів до препаратів, що ускладнює процес лікування. Також, це поняття вживається стосовно препаратів, які використовуються у сільському господарстві.

Досліджується резистентність і у психіатрії, результати якої використовуються у різних сферах, зокрема і при підготовці спортсменів. Як зазначають науковці, при систематичному повторенні тренувальних впливів розвивається стадія перебудови, що переходить потім у стадію тренуваності, при якій резистентність організму значно підвищується за рахунок активності захисних систем організму. Кількісно-якісна закономірність розвитку адаптаційних реакцій не обмежується однією тріадою (тренування, активація, стрес). Організм має подвійну шкалу відліку сили (доза, біологічної активності) будь-якого діючого фактора. Одна шкала - відносна - визначає характер адаптаційної реакції, що розвивається. Якщо для даного рівня реактивності організму подразник слабкий, розвивається реакція тренування, якщо середній - реакція активації, якщо сильний - стрес. Абсолютна величина подразника визначає той рівень, на якому розвивається реакція. Для гармонічної активації нейрогормональної регуляції й оптимального рівня гомеостазу необхідним є фізичне навантаження, що не викликає надмірної напруги й перевтоми [1].

В психології резистентність використовують для позначення блокування пацієнтом спогадів із свідомої пам'яті під час психоаналізу та загалом протягом психотерапії [2]. Похідним до нього є поняття стрес-резистентності, що трактують як комплекс особистісних диспозицій і патернів поведінки [3].

Оскільки питання резистентності не обмежується лише сферою медицини чи психіатрії, то й звернення до цього поняття стало логічним і для інших сфер.

З точки зору економіки, резистентність, як правило розглядають в контексті забезпечення економічної безпеки та функціонування економічної системи.

При цьому, основними імперативними поняттями виступають «стійкість», «опірність», «здатність чинити опір, протистояти», «адаптивність», «гнучкість», які досить часто використовуються поряд із терміном «резистентність».

Великий тлумачний словник сучасної української мови [4] трактує «резистентний» як «стійкий, здатний чинити опір чому-небудь».

Чернявська Т., досліджуючи резистентну пластичність в механізмі забезпечення національної безпеки [5], зазначає, що «феномен резистентності має безпосереднє відношення до розвитку складних відкритих систем, зокрема до соціально-економічної системи. Поділяючи думку Сиротиніна М. авторка статті вважає, що саме в силу високого рівня реактивності (спроможністю швидко реагувати на вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища) і резистентності (супротиву) система спроможна забезпечити безпеку розвитку». Науковиця відзначає, що резистентність є атрибутивною властивістю соціально-економічної системи, яка випливає з її відкритості. Відкритість означає чутливість до зовнішніх і внутрішніх імпульсів та передбачає зворотній зв'язок. Показником активізації реактивності в системі є порушення параметрів порядку внаслідок дії керівних параметрів середовища — апіорних загроз (prefactum), які мають вірогідність негативного впливу та апостеріорних загроз (postfactum), що вже призвели до збитків і втрат внаслідок заподіяння негативного впливу. Зміна цих параметрів призводить до режиму загострення в системі. В такому режимі відбувається розбалансування існуючого порядку. Результатом чи продуктом резистентності є структурні та/або функціональні оновлення. Механізм резистентності покликаний сформувати найбільш пристосовану до оточення системи структуру. Така задача передбачає налагодження оптимального співвідношення між внутрішніми можливостями системи та зовнішніми вимогами середовища. Окрім того, на думку Чернявської Т., основними модулями механізму резистентності є адаптація (реадаптація), компенсація, протидія та захист [6].

Також авторка виокремлює два головних підходи до розуміння резистентності.

Перший підхід виходить із об'єктивного розуміння резистентності як прояву об'єктивної природи прагнення системи до самозбереження в умовах різноманітних негативних впливів:

- 1) Резистентність як відповідна властивість (атрибут) системи.
- 2) Резистентність як форма самозбереження системи, яка дозволяє їй зберігати свою цілісність.
- 3) Резистентність як супротив системи від руйнації, що слід розглядати як визначену залежність цього супротиву від направленості, динаміки і масштабів ентропійних процесів.

Другий підхід полягає у гомеостатичному розумінні резистентності й ґрунтується на розумінні гомеостазису як сукупності реакцій, спрямованих на усунення або максимальне обмеження деструктивної дії різних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, які призводять до порушення відносної динамічної сталості складу та властивостей внутрішнього середовища системи:

1) Резистентність (виживання) системи — стійкий стан, що виникає в результаті адаптації (можливо в подальшому мутації) та гармонізації. Як правило, виживання складних відкритих систем зумовлюється встановленням рівноваги зовнішнього та внутрішнього середовища.

2) Резистентність як захисний механізм соціально-економічної системи [5].

Корчевська Л. пропонує введення нового поняття «резистентність економічної безпеки підприємства», що відображає її стійкість як екстремального фактора до впливу загроз зовнішнього середовища, а саме — надсистеми (країни та галузі) як ентропійного фактора, а також здатність скоординовано реагувати на них [7], надає характеристики резистентності економічної безпеки підприємства та виділяє такі класифікаційні ознаки, як ступінь і стан резистентності.

У своїй праці Ігнат'єв І., Микитенко В. під резистентністю пропонують розуміти здатність української економіки, промисловості чи будь-якої виробничої системи блокувати і локалізувати деструктивні впливи, що мають однакову природу [8].

Мельник Л. досліджує резистентність економічної системи з двох позицій, а саме:

1) Реакції, що є протилежною до толерантності, тобто на основі активної протидії (найчастіше за рахунок механізмів негативного оберненого зв'язку), спрямованого на придушення (нейтралізацію, пом'якшення, зниження) чинників, що діють.

2) Здатності протидіяти впливу негативних чинників зовнішнього середовища або пригнічувати їх дію [9].

При цьому, на думку Мельник Л., резистентність є інформативним показником, що характеризує безпеку системи, її здатність протистояти негативним чинникам середовища; показником, який характеризує безпеку системи [10].

У своїй праці Федорук О. наводить резистентний підхід до визначення поняття економічна безпека держави, відповідно до якого економічна безпека держави – це стан національної економіки, який забезпечує її стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, здатність адекватно захищати національні інтереси в усіх сферах функціонування держави [11].

Поряд з економічною резистентністю досить часто застосовують й таке поняття як економічна опірність, що має складну природу й розкривається на основі симбіозу властивостей, змісту, стану, результату протидії підприємства негативним чинникам його внутрішнього та зовнішнього середовища [12]. При цьому, в межах економічної опірності виокремлюють виробничу опірність (яку слід розглядати у розрізі техніко-технологічної, енергетичної, екологічної опірності), фінансову опірність (яку розглядають з урахуванням бюджетної та податкової опірності), інвестиційну опірність, інформаційну опірність та соціальну опірність, яка є основним виразником резистентності соціального капіталу.

Як уже зазначалось, на сьогодні Україна перебуває у фазі активної трансформації, яка не має чіткої стратегічної спрямованості ні на державному, ні на регіональному чи галузевому рівнях, що актуалізує необхідність мінімізації негативного впливу факторів зовнішнього середовища на ресурсний потенціал держави, у тому числі й соціальний капітал на усіх рівнях. До того ж, особливої актуальності на сьогодні набуває питання дослідження галузевого рівня даної категорії, оскільки, саме така градація дає можливість деталізувати вивчення соціального капіталу за окремими інституціями із врахуванням їх специфіки та визначення впливу на ефективність функціонування держави. Варто проаналізувати хоча б ситуацію, що стосується соціального капіталу державних службовців, які за своєю суттю є комунікативною ланкою між громадянами та державою, представниками та виразниками державної політики.

На сьогодні в Україні рівень розвитку соціального капіталу в цій галузі суттєво поступається загальному розвитку суспільства. Це, в першу чергу, обумовлено наявністю гострого «кадрового голоду», оскільки бажання кардинально оновити кадровий склад в державі призвело до стрімкого зниження рівня компетентності посадових осіб, руйнації багаторічної професійної співпраці й поширення хаосу в державних структурах. Як наслідок – рівень довіри до органів державної влади стрімко знижується, якість прийнятих управлінських рішень є низькою і незрозумілою для більшості громадян, зовнішня та внутрішня політика розвивається хаотично, за результатами чого, безумовно, спостерігатимуться негативні тенденції у розвитку соціального капіталу на усіх рівнях [13].

Таким чином, задля забезпечення поступального розвитку держава має володіти не лише соціальним капіталом, але й створювати передумови для набуття ним резистентності.

Враховуючи напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників, а також завдання та функції митних органів й порядок організації їх діяльності, що викладені у Положенні про Державну митну службу України, Митному кодексі України, *резистентний соціальний капітал Держмитслужби* (РСК) слід трактувати як сукупність стійких до негативного впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища норм (правил), цінностей і різнорівневих зв'язків у системі Держмитслужби, що забезпечують підвищення її інституційної ефективності.

При цьому, резистентним соціальний капітал Держмитслужби стає у випадку, коли:

1) прийняті норми (правила) передбачають, що Держмитслужба є потужною інституцією з чіткою концепцією розвитку, наявними дієвими кадровою, інформаційною стратегією, з якісною сервісною складовою діяльності;

2) особистісні та корпоративні цінності є основою для формування позитивного репутаційного (іміджевого) капіталу Держмитслужби;

3) різнорівневі зв'язки сприяють належній реалізації завдань Держмитслужби;

4) рівень довіри до Держмитслужби як суспільства, суб'єктів ЗЕД, так й експертного середовища є вище середнього.

Окрім того, варто зазначити, що дослідження соціального капіталу і його трендів в міжнародному контексті ґрунтуються, як правило, на стандартних індикаторах: загальній довірі, участі (членстві) у добровільних організаціях і активності або величині неоплачуваної роботи в рамках добровільних організацій. У міжнародних дослідженнях проблеми поглиблюються культурними відмінностями у концепціях, наприклад, мереж, довіри і взаємності. Можливо, саме це мають на увазі експерти Світового банку, кажучи про те, що для проведення вимірювання на національному рівні потрібні інші інструменти порівняно з тими, які використовуються в ході традиційного регіонального або місцевого аналізу [14].

При здійсненні аналізу різних підходів до вимірювання соціального капіталу, необхідно звернути увагу на такі три аспекти:

1. Соціальний капітал у визначених міжнародних дослідженнях аналізувався переважно на макрорівні.

2. Аналітику щодо соціального капіталу митних служб (за винятком окремих публікацій науковців Республіки Білорусь) для можливого порівняння ми не знайшли.

3. Уведене вагоме доповнення до поняття соціального капіталу, а саме резистентність, зумовило необхідність формування індикаторів резистентного соціального капіталу Держмитслужби вперше у вітчизняних дослідженнях.

Для успішного досягнення мети здійснюваного дослідження необхідним є формування відповідних індикаторів, які у сукупності дозволять визначати рівень сформованості резистентного соціального капіталу Держмитслужби, а також визначити стратегічні напрями підвищення інституційної ефективності Держмитслужби у сфері кадрового менеджменту.

Аналіз підходів вчених до формування індикаторів засвідчив відсутність єдиного підходу. Більш того, у дослідженнях різних аспектів діяльності людини використовуються аналогічні індикатори, які у сукупності з іншими індикаторами дають відповідь на зумовлене метою дослідження питання.

Формування індикаторів передбачає наявність концептуальної проблеми (наприклад, які аспекти діяльності повинні включатися, а які не повинні) та проблеми оцінювання.

Першочерговими завданнями формування індикаторів є:

- з'ясувати сучасний стан резистентного соціального капіталу Держмитслужби;
- навести характеристику рівню сформованості резистентного соціального капіталу

Держмитслужби.

У цьому випадку індикатори розглядатимемо на мезорівні, оскільки, саме він передбачає аналіз взаємодія між різними соціальними групами в межах інституційної парадигми.

Під *індикаторами резистентності соціального капіталу* пропонується розуміти якісно-кількісні характеристики, за допомогою яких здійснюється моніторинг і визначається рівень розвитку структурних елементів, що визначають архітектуру РСК. У даному випадку індикатор ми не ототожнюватимемо із показником, оскільки, здебільшого, складники резистентного соціального капіталу не мають матеріального вираження, що не дозволяє здійснити їх просте оцінювання або кодифікацію.

Основними властивостями індикаторів у даному випадку є:

1. Вони слугують орієнтирами розвитку в певних умовах (за різних прогностичних сценаріїв).
2. Є визначниками, що характеризують властивості, стан та розвиток резистентного соціального капіталу.
3. Можуть бути покладені в основу моніторингу, аналізування і прогнозування розвитку резистентного соціального капіталу на підставі обмеженої кількості ключових характеристик.

Враховуючи, що більшість науковці у дослідженнях з тематики, пов'язаної із соціальним капіталом виокремлюють складові залежно від мети дослідження, то складовими резистентного соціального капіталу Держмитслужби з урахуванням мети та завдань здійснюваного дослідження, є інституційна та когнітивна.

Інституційну складову аналізуватимемо через такі індикатори:

- рівень довіри (генералізованої, інституційної);
- активність участі працівників у громадських організаціях (професійних);
- умови та безпечність праці;
- ефективність кадрової політики.

При цьому, когнітивну складову аналізуватимемо через такі індикатори:

- рівень довіри (міжособистісної);
- активність участі працівників у громадських організаціях (за виключенням професійних);
- суб'єктивна задоволеність життям.

Зазначені індикатори дадуть змогу комплексно оцінити рівень сформованості резистентного соціального капіталу Держмитслужби та окреслити напрями його подальшого розвитку.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження варто відмітити, що соціальний капітал, як нематеріальний актив, на сьогодні набуває важливості в контексті розвитку організацій та галузей в цілому. Як уже зазначалось, особливо актуальним це питання є для органів державної влади, які репрезентують політику держави та забезпечують комунікативні зв'язки з громадськістю.

Окрім того, варто відмітити, що соціальний капітал є досить складним та багатограним поняттям, що має здатність до синергії з іншими матеріальними ресурсами за рахунок чого його здатність до розвитку та результативність використання може зростати. Проте, як і більшість інших економічних ресурсів, він потребує залучення інвестицій, у тому числі й фінансових, та створення належних умов для його формування і розвитку. Саме з метою мінімізації негативного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища необхідним є забезпечення його резистентності, яка виступає ключовою якісною характеристикою його стійкості та здатності до розвитку та нагромадження. Отже, за сучасних умов доцільним та необхідним є дослідження рівня розвитку соціального капіталу, оцінювання його резистентності та напрацювання основних напрямів її підвищення.

Список літератури.

1. Поняття резистентності. URL: http://bookwu.net/book_osnovi-sistemno-fiziologi_968/10_4.-ponyattya-rezistentnosti (дата звернення 03.09.2020)
2. Miller, W.R., Rollnick, S. Motivational Interviewing (2nd ed.). London: Guilford Press, 2002.
3. Жизнестойкость и стресс-резистентность субъекта труда как факторы успешности профессиональной деятельности сотрудников современных российских организаций НИР. URL: <https://istina.msu.ru/projects/55641560/> (дата звернення 03.09.2020)
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С.1209

5. Чернявська Т. А. Дослідження резистентної пластичності в механізмі забезпечення національної безпеки. *Технологический аудит и резервы производства*. 2016. № 2(6). С. 42-47.
6. Корчевська Л.О. Адаптаційні та біфуркаційні стратегії управління економічною безпекою підприємства. *Академічний огляд*. 2020. № 1 (52). С.26-37.
7. Формування потенціалу соціально-економічних та організаційних змін : монографія / І. А. Ігнат'єва, В. В. Микитенко, В. С. Вишемирський, О. М. Алімов, В. І. Барканов, Т. В. Бауліна; За заг. ред. І. А. Ігнат'єва, В. В. Микитенко. – К. : Вишемирський В. С., 2010. 693 с.
8. Мельник Л.Г. Теория самоорганизации экономических систем: монография. Сумы: Университетская книга, 2012. С. 189 – 190.
9. Федорук О.В. Економічна безпека держави з відкритою економікою: сутність та пріоритети зміцнення. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2013. № 4. С. 31–37.
10. Міщук Є.В. Теоретичні основи економічної опірності підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 31. С. 111-117
11. Руда Т.В., Нагорічна О.С. Теоретичні аспекти формування соціального капіталу в Україні. *Інноваційна економіка*. 2020. №3-4. С.120-126
12. Организация Объединенных Наций. URL: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2007/19.r.pdf> (дата звернення 03.09.2020)

References.

1. Bookwu.net (2020), “The concept of resistance“, available at: http://bookwu.net/book_osnovi-sistemno-fiziologi_968/10_4-ponyattya-rezistentnosti (Accessed 3 September 2020).
2. Miller, W.R.. and Rollnick, S. (2002), *Motivational Interviewing*, 2nd ed., Guilford Press, London, UK.
3. Intelligent System for Thematic Research of Scientometric Data (2020), “Viability and Stress Resistance of the Subject of Labor as Factors of Successful Professional Activity of Employees of Modern Russian R&D Organizations“, available at: <https://istina.msu.ru/projects/55641560/> (Accessed 3 September 2020).
4. Busel, V.T. (Ed.). (2005), *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], VTF «Perun», Irpen, Ukraine.
5. Cherniavs'ka, T. A, (2016), “Pre-treatment of resistant plasticity in the mechanism of protection of national safety”, *Tehnologicheskij audit i rezervy proizvodstva*, no. 2(6), pp. 42-47.
6. Korchevs'ka, L.O, (2020), “Adaptation and bifurcation strategies for managing an economy-free enterprise”, *Akademichnyj ohliad*, no. 1(52), pp. 26-37.
7. Ihnat'ieva, I. A. and Mykytenko, V. V. (Eds.), Vyshemyrs'kyj, V. S. et al. (2010), *Formuvannia potentsialu sotsial'no-ekonomichnykh ta orhanizatsijnykh zmin* [Capacity building of socio-economic and organizational changes], Vyshemyrs'kyj V. S., Kyiv, Ukraine.
8. Mel'nyk, L.H, (2012), *Teorija samoorganizacii jekonomicheskikh sistem* [The theory of self-organization of economic systems], Universitetskaja kniga, Sumy, Ukraine.
9. Fedoruk, O.V. (2013), “Economics of security of the state with an open economy: the day and the priorities of change”, *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu*, no. 4, pp. 31-37.
10. Mischuk, Ye.V. (2018), “Theoretical foundations of the economic operation of the enterprise”, *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 31, pp. 111-117.
11. Ruda, T.V. and Nahorichna, O.S. (2020), “Theoretical aspects of the formulation of social capital in Ukraine”, *Innovatsijna ekonomika*, no. 3-4, pp. 120-126.
12. The official site of United Nations (2020), available at: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/2007/19.r.pdf> (Accessed 3 September 2020).

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020 р.